

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії**

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____Печеніна Н.А.

Реєстраційний № _____

«___»_____20___р.

«___»_____20___р.

**ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ «КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС У РАДЯНСЬКІЙ
УКРАЇНІ (1919 – 1937 РР.)» У ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ**

Кваліфікаційна робота магістра
групи (ІСм) - 23
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)
Вардиашвілі Бердія Нугзаровича
Керівник: канд. пед. наук, доцент
Задорожна Лілія Віталіївна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Вардиашвілі Бердіа Нугзарович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Бердіа Вардиашвілі

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ (1919 – 1937 РР.).....	6
1.1. Історіографія проблеми	6
1.2. Джерельна база дослідження	12
1.3. Методологія та методи дослідження теми.....	14
Висновки до 1 розділу.....	18
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ	20
2.1. Конституція УСРР 1919 як юридичне підґрунтя для подальшого державного законотворення в УСРР	20
2.2. Конституція УСРР 1929. Основні зміни та їх вплив на політичне життя країни.....	27
2.3. Демагогічний характер Конституції УРСР 1937	33
Висновки до 2 розділу.....	38
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ(1919 – 1937 РР.)» У ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ	40
3.1. Стан вивчення проблеми в шкільній практиці	40
3.2. Методика вивчення теми «Конституційний процес у радянській Україні (1919 – 1937 рр.)» засобами сучасної історичної освіти.....	46
Висновки до 3 розділу	52
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	55

ВСТУП

Актуальність теми. Конституційний процес в Україні у період з 1919 по 1937 роки є надзвичайно важливою темою для розуміння розвитку державності та правових основ у Радянській Україні. Створення більшовиками українського радянського уряду та падіння Директорії у 1919 році засвідчило початок в Україні принципово нового етапу конституційного процесу. Цей період охоплює кілька етапів конституційного розвитку, від першої радянської Конституції до конституційних реформ, що відбувалися в межах радянської системи. Дослідження цього періоду вимагають багатогранного підходу, що включає аналіз історичних, правових та політичних аспектів. Конституції 1919, 1929 та 1937 років відзначили етапи формування радянської державності в Радянській Україні.

Тема «Конституційний процес в Україні (1919 – 1937 рр.)» є актуальною та доцільною у шкільній історичній освіті, бо дає можливість учням глибше зрозуміти етапи формування правової та політичної системи України в умовах тоталітарного режиму.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження конституційного процесу (1919 - 1937 рр.) в Радянській Україні та його вивчення у шкільному курсі історії.

Відповідно до поставленої мети в роботі передбачено вирішення таких **основних завдань:**

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми;
- дослідити Конституцію УСРР 1919 р. як юридичне підґрунтя для подальшого державного законотворення в УСРР;
- охарактеризувати конституційний процес в Радянській Україні 1929 - 1937 рр. та з'ясувати його вплив на політичне життя країни;
- розробити методичні рекомендації вивчення теми на уроках історії України в 10 класі.

Об'єктом дослідження є історія Конституційного процесу (1919 - 1937 рр.) в Радянській Україні та її вивчення у шкільній історичній освіті.

Предмет дослідження – викладання теми «Конституційний процес у Радянській Україні (1919-1937 рр.)» у шкільній історичній освіті.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1919 року по 1937 рік. Визначаючи нижню хронологічну межу, ми спиралися на те, що у 1919 році було прийнято першу радянську Конституцію України. Верхня межа дослідження - 1937 рік, пов'язана із прийняттям Конституції УРСР 1937-го року.

Географічні межі визначаються територією Радянської України в окреслений період часу відповідно до тодішнього адміністративно-територіального устрою.

Методи дослідження. Базується на таких методологічних принципах, як принципи історичної науки та історичної освіти. Вивчення законодавчої діяльності конституційного процесу УССР та УРСР в шкільній історичній освіті передбачає застосування різноманітних методів, які допомагають учням глибше зрозуміти історичний контекст та значення тих подій. Основні методи, які можуть бути використані під час даного дослідження, включають загальнонаукові методи: метод класифікації, порівняльного аналізу; спеціально-історичні методи: порівняльно-історичний, історико-системний, ретроспективний.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій до проведення уроків з історії України у 10 класі з питань конституційного процесу (1919 - 1937 рр.), які сприятимуть підвищенню рівня змістовності та ефективності навчання історії в сучасній школі.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

1.1. Історіографія проблеми

Після утворення радянської влади на території України з 1919 року по 1937 рік розпочинається тривалий конституційний процес з метою оформлення правових основ радянської України.

Сучасні політологи Левчук К.І., Богатчук С.С визначають, що конституція це – основний закон держави, сукупність правових норм найвищої юридичної сили, які формують і затверджують найзагальніші, основоположні принципи державного життя, утворення та реформування органів влади, здійснення владних повноважень, закріплюють головні засади суспільного й державного устрою країни, правовий стан особи [25,с.20]. Як розуміють сучасні дослідники поняття конституційний процес, звернемося до публікацій. Як стверджує Колюх В. В. конституційний процес є різновидом законодавчого і водночас політичного процесу. Визначення поняття «конституційний процес» немає у більшості вітчизняних та зарубіжних довідкових видань. Політологи і правознавці зазвичай сприймають конституційний процес як щось настільки очевидне й зрозуміле, що не потребує окремих пояснень.

Колюх В. В. звертає увагу, що в аналізі конституційного процесу важливе значення мають виокремлення та характеристика його етапів як окремих моментів, періодів, стадій його перебігу. Можна виокремити такі основні стадії конституційного процесу: ініціювання прийняття конституції або змін чинної конституції; розроблення проекту конституції чи конституційних змін; обговорення проекту конституції чи конституційних змін; прийняття конституції

або внесення змін до чинної конституції; введення в дію конституції чи змін чинної конституції [23, с. 72].

Слід зазначити, що одним із визначень у словнику термінів конституційного права Шляхтуна П. П. Конституційний процес визначається як процес розробки проекту, обговорення і прийняття конституції. Саме на це визначення будемо спиратися для подальшого дослідження [24, с.176].

У статті «Особливості співвідношення конституційного процесу та внесення змін до конституції» автора В. Ковтуняка є висновок, що Конституційний процес часто розглядають саме як процес прийняття конституції, однак його розуміння на сьогодні є ширшим і може розглядатись як процес, шлях для утвердження реальної вищості конституції, реалізації її принципів [23, с. 73].

Основою нашого історіографічного аналізу виступає сучасна українська та зарубіжна література. Але для даного дослідження буде корисним розглянути оцінку конституційного процесу радянських українських істориків, тому що завдяки цьому можна прослідити розвинення історичної наукової думки на сучасному етапі.

Порівняння відношення істориків до конституційного процесу 1919 – 1937 років в радянській Україні є складним завданням, яке вимагає врахування різних підходів та інтерпретацій, що існують у сучасній українській та зарубіжній літературі, а також в історіографії радянського періоду.

П.Т. Тронько - радянський і український історик, який працював у рамках офіційної радянської історіографії, зосереджуючись на позитивних аспектах радянської влади, представляв конституційний процес як прогресивний розвиток, що відображав досягнення соціалізму. Конституції розглядалися як важливий крок у побудові соціалістичної держави. І.Ф. Курас – відомий радянський і український історик, який також працював у рамках офіційної ідеології, акцентував увагу на досягненнях соціалізму. У радянській історіографії часто ідеалізувалися досягнення радянської влади, а критичні аспекти, такі як репресії чи обмеження

прав, ігнорувалися або виправдовувалися. Конституційні зміни розглядалися у контексті класової боротьби та зміцнення диктатури пролетаріату.

У листопаді 1917 р. більшовицька партія шляхом державного перевороту захопила владу в Росії. У січні 1918 р. III Всеросійський з'їзд рад порушив питання про необхідність прийняття конституції. 10 липня 1918 р. V Всеросійський з'їзд рад ухвалив Конституцію РСФРР [18, с. 139]. Згідно з постановою III з'їзду КП(б)У текст першої конституції Української РСР був розроблений та укладений ЦК Компартії України. Конституція РРФСР 1918 р. стала основою для Конституції УСРР 1919 р. [1, с. 216]. Як зазначає дослідник Козаченко А. І. [18], в основу Конституції 1919 року було покладено класовий підхід. Вона закріплювала антидемократичний політичний режим – диктатуру пролетаріату. Основною метою прийняття Конституції було юридичне закріплення більшовицької ідеології та програми політичної діяльності, націленої на перемогу світової соціалістичної революції та створення світової республіки рад. У зв'язку з цим слушною є думка вченого В. Д. Гончаренка, що в основу Конституції УСРР 1919 року було покладено Конституцію РСФРР 1918 року [20]. Як і Конституція РРФСР 1918 року, перша Конституція УСРР «базувалась на програмних положеннях марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату» [32].

Перетворення, що сталися в усіх сферах життя України, потребували внесення суттєвих змін до Основного Закону республіки – Конституції УСРР. Це було, насамперед, обумовлено утворенням єдиної союзної держави – СРСР, у складі якої перебувала тепер Україна. Зміни впливали також з факту проведення нової економічної політики. Крім того, потрібно було законодавчо закріпити в Конституції утворення АМСРР у складі УСРР. На початку 1929 р. остаточний проект Конституції УСРР було подано до розгляду та затвердження. 15 травня 1929 р. 11-й Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів схвалив нову Конституцію УСРР, яка складалася з 82 статей і 5 розділів.

[32]. У зв'язку з прийняттям у грудні 1936 р. нової Конституції СРСР в 1937 р. приймається Конституція Української РСР. Яка повністю повторює основні положення Конституції СРСР, максимально зменшує повноваження республіканських органів [9, с.10].

Як зазначає В. С. Кульчицький, особливість Конституції 1937 року полягала в тому, що в ній вперше було закріплено положення про комуністичну партію як основний орган громадських і державних структур. Конституція 1937 року гарантувала громадянам УРСР демократичні права і свободи, зокрема свободу друку, слова, зборів, походів і демонстрацій, а також право на недоторканність особи і майна, освіту, відпочинок, та забезпечення у старості. Як і в попередній Конституції 1929 року, новий документ підтверджував рівність громадян незалежно від статі, раси або релігії, закріплюючи рівні права жінок і чоловіків у всіх сферах життя [1,с.217]. Конституція 1937 року впроваджувала засадничі ідеї марксистко-ленінської теорії щодо організації та розвитку радянської держави і соціалістичного суспільства. Змінилася також виборча система, яка тепер базувалася на загальному виборчому праві: замість багатоступеневих виборів запроваджувалися прямі, а таємне голосування замінило відкрите [26].

У радянський період конституційне будівництво в Україні повністю залежало від більшовицької ідеології, яка була покладена в основу радянської конституційної доктрини. Конституції УСРР 1919 р., 1929, 1937 рр. встановлювали соціалістичний суспільний і радянський державний лад, суверенний державно-правовий статус [18, с. 25].

Слід звернути увагу на статтю автора Кононенко В. В. під назвою «Конституційне будівництво в Україні на етапі утворення комуністичного тоталітарного режиму (1919 – 1937 рр.)». Дослідник стверджує, що український конституційний процес цього періоду відображає загальні тенденції, властиві процесам у РРФСР та СРСР. У роботі проаналізовано основні процеси

конституційного будівництва в УСРР та УРСР періоду 1919 – 1937 рр. Із втіленням у життя ідеї республіки рад паралельно йшло формування моделі центральних органів державної влади та управління, органів місцевої влади республіки. Автор робить висновок, що загалом конституційний процес у цей період був спрямований на поступове перетворення України із формально незалежного державного утворення на суб'єкта союзної держави. У статті використано останні наукові доробки вітчизняних вчених з предмету дослідження. Найбільш повно досліджуване питання представлене в працях В. Гончаренка [8] та О. Дудченка [12], де розкриті загальні тенденції конституційного процесу в Україні та правовий статус окремих органів державної влади у досліджуваний період. Джерельною базою роботи стали конституційні акти УСРР та УРСР періоду 1919 – 1937 рр. [22].

Також слід звернути увагу на статтю А. А. Яковлева під назвою «Конституційні акти початку ХХ століття в історії конституційного процесу в Україні», де досліджується специфіка протікання конституційного процесу в Україні на початку ХХ ст. Автор аналізує конституційні акти даного періоду, визначає основні конституційні ідеї та принципи, які знайшли в них своє відображення. Особлива увага приділяється вивченню проектів конституції, які були розроблені видатними вітчизняними юристами і фахівцями [38, с. 96].

В. Я. Тацій та Ю. М. Тодика вважають, що «жодна з радянських конституцій не створила правового механізму обмеження державної влади в інтересах суспільства і людини. Конституційне будівництво в Україні в радянський період було повністю підпорядковане більшовицькій ідеології, на якій базувалася радянська конституційна доктрина. Конституції УСРР 1919 р., 1929, 1937 рр. закріплювали соціалістичний лад і формальний державний суверенітет, маючи здебільшого формальний характер [36, с.25]». Сучасні вчені піднімають проблеми конституційного процесу як процесу тоталітарного, як побудову політичної більшовицької диктатури. Конституції 1919 р., 1929 р., 1937 р. показують розвиток

цього процесу, еволюцію процесу, удосконалення тоталітарної системи і врешті появу сталінської конституції. Таким чином, варто погодитись з сучасними українськими науковцями, які зазначають, що всі три конституції демонструють розвиток і укріплення радянської тоталітарної системи. Українські науковці слушно зауважують, що всі три документи, послідовно служили інструментами централізації влади, монополії партії та придушення громадянських свобод.

Я. Грицак відмічав, що конституційні зміни в Україні часто слугували інструментом легітимації радянської влади, а не реальними реформами, які б відображали інтереси українського суспільства [35]. Георгій Касьянов, який досліджує питання національної ідентичності та політики пам'яті, акцентує увагу на тому, як конституційні процеси впливали на національну політику в Україні, зокрема в контексті коренізації. Сергій Єсельчик у книзі «Імперія пам'яті: Російська імперія та радянська Україна» досліджує культурні та політичні аспекти радянської історії України. Він підкреслює, що конституційні зміни часто супроводжувалися репресіями та обмеженням прав, що було частиною ширшої політики сталінізації.

Дисертаційне дослідження Миколи Володимировича Томенка «Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України» є важливим джерелом для вивчення конституційного процесу в Україні. У своїй праці автор аналізує, як розвивалися конституційні ідеї та документи, які відображали пошук стратегічних пріоритетів державного розвитку.

Монографія А. Г. Слюсаренка та М. В. Томенка «Історія української конституції» (1993) [34] є одним із важливих джерел для аналізу конституційного процесу в Україні. Вона надає систематизований виклад історії розвитку українських конституцій, включно з радянським періодом, та охоплює широкий спектр документальних матеріалів.

Енциклопедія історії України: Т. 5: (під редакцією В. А. Смолія) є ґрунтовним джерелом для вивчення історичних аспектів, зокрема конституційного

процесу в Україні. Це видання містить статті, які висвітлюють ключові події, документи та постаті, що впливали на розвиток державності та правових основ України [34].

Таким чином, конституційний процес в Україні в період з 1919 по 1937 рік був складним і багатограним, відображаючи політичні та соціальні зміни, що відбувалися в цей час. Цей період охоплює кілька важливих етапів, включаючи прийняття Конституції УСРР 1919 року, Конституції 1929 року та Конституції 1937 року. Хоча формально конституції проголошували демократичні права та свободи, на практиці вони слугували інструментом зміцнення радянської влади та контролю з боку Москви.

Порівняння різних підходів до вивчення конституційного процесу в радянській Україні показує, що сучасні українські та зарубіжні історики намагаються дати більш об'єктивну оцінку, враховуючи різні аспекти та наслідки цих процесів. Водночас радянська історіографія була обмежена ідеологічними рамками, що впливало на інтерпретацію подій. Сучасні вчені піднімають проблеми конституційного процесу як процесу тоталітарного, як побудову політичної більшовицької диктатури.

1.2. Джерельна база дослідження

Серед важливих законодавчих актів слід виділити такі, як Конституція УСРР, прийнята Всеукраїнським з'їздом Рад 10 березня 1919 року та затверджена в остаточній редакції 14 березня 1919 року [19], Конституція УСРР 1929 року [20], затверджена 11-м Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 15 травня 1929. А також Конституція УРСР 1937 року [21].

Документи, що висвітлюють історію розробки конституцій УРСР зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та

управління України (ЦДАВО України), а саме: Проект Конституції (Основного Закону) Української Соціалістичної Радянської Республіки, поданий на затвердження XI Всеукраїнського з'їзду Рад. 1929 р. у ЦДАВО України, ф. 1, оп. 5, спр. 5, арк. 61[30].

Джерелами для аналізу питань дослідження є такі газети і журнали, як «Боротьба», «Державний вісник», «Нова Рада», «Народна воля», «Робітничка газета» та «Земля і воля». Однак, деякі з цих видань були створені політичними партіями, які активно брали участь у виборчих процесах, що відображає їхній тенденційний характер.

Серед важливих документів – проект Конституції УСРР (1926 р.), Положення про Конституційну комісію, затверджене ВУЦВК (1926 р.), постанова X Всеукраїнського з'їзду Рад про внесення змін до Конституції УСРР (13 квітня 1927 р.), а також проект Основного Закону УСРР, поданий на затвердження XI Всеукраїнського з'їзду Рад (1929 р.).

Джерела до історії українського конституціоналізму також включають збірки текстів конституційно-державних актів України, такі як «Історія української конституції» (упорядники А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко) (1993, 1997), «Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність» (2001, 2006), «Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України» (1992), «Конституційне законодавство України: (законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення)» (2000), «Конституція незалежної України: у 3 книгах» (1995) та інші. Важливим джерелом є спогади учасників конституційного процесу, зокрема нотатки В. Гетьмана «Як приймалась Конституція України: нотатки учасника розробки Основного Закону України» (1996).

Загалом, ці джерела разом надають комплексне уявлення про конституційний процес в Україні в 1919 – 1937 роках, дозволяючи дослідникам аналізувати його з різних перспектив та робити обґрунтовані висновки. Це

дослідження є важливим для розуміння еволюції правової системи України та її історичного контексту в умовах радянської влади.

1.3. Методологія та методи дослідження теми

Наукова методологія – це сукупність ідей або специфічних методів певної науки, які є базою для розв’язання конкретної дослідницької проблеми; це наукові концепції на які спирається даний дослідник. Варто сказати, що жодне історичне джерело як витвір конкретної людини з певними поглядами, намірами чи потребами не розповідає історикові «чистої правди». Тому, закладено в ньому інформацію історик має здобувати шляхом певних пізнавальних операцій, які називають методи [29].

Аналіз теми «Конституційний процес в Україні 1919 – 1937 років в шкільній історичній освіті» потребує як детального аналізу, так і методів викладання цього матеріалу у навчальних закладах. У дослідженні були застосовані різноманітні методи:

Дослідження конституційного процесу в Україні, зокрема в УСРР та УРСР, базується на методологічних принципах історичної науки та освіти. Це передбачає використання різноманітних методів, які допомагають учням та дослідникам глибше зрозуміти історичний контекст і значення подій того часу.

Загальнонаукові методи, такі як метод класифікації та порівняльного аналізу, дозволяють структурувати інформацію та порівнювати різні аспекти конституційного процесу.

Метод класифікації полягає в систематизації та групуванні об'єктів дослідження за певними ознаками або характеристиками. Це дозволяє структурувати інформацію, роблячи її більш зрозумілою та доступною для аналізу. У контексті дослідження конституційного процесу в Україні метод класифікації допомагає впорядкувати різноманітні джерела інформації, такі як законодавчі акти, архівні матеріали, публікації. Це дозволяє дослідникам чітко розмежувати різні

етапи та аспекти конституційного процесу, виділити ключові документи та події, а також зрозуміти їхню взаємодію та вплив на розвиток правової системи.

Метод порівняльного аналізу передбачає зіставлення двох або більше об'єктів, явищ або процесів з метою виявлення їхніх подібностей та відмінностей. Це дозволяє глибше зрозуміти сутність досліджуваних об'єктів та їх взаємозв'язки. У дослідженні конституційного процесу в Україні метод порівняльного аналізу є особливо корисним для зіставлення різних конституційних актів (наприклад, конституцій 1919, 1929 та 1937 років) та їхніх положень. Це дозволяє виявити еволюцію правових норм, зміни в політичній структурі та соціально-економічних умовах. Крім того, порівняльний аналіз може бути застосований для вивчення впливу зовнішніх факторів, таких як політика СРСР, на конституційний процес в Україні, а також для порівняння з конституційними процесами в інших радянських республіках.

Обидва методи разом сприяють глибшому розумінню складного та багатогранного процесу формування правової системи в Україні в зазначений період, дозволяючи дослідникам робити обґрунтовані висновки та формулювати нові наукові гіпотези.

Спеціально-історичні методи, такі як порівняльно-історичний, історико-системний та ретроспективний, забезпечують глибший аналіз історичних подій.

Спеціально-історичні методи є важливими інструментами для глибокого аналізу історичних подій і процесів. Порівняльно-історичний метод передбачає зіставлення різних історичних подій, процесів або явищ з метою виявлення їхніх подібностей та відмінностей. Він дозволяє зрозуміти, як різні фактори впливають на розвиток подій у різних контекстах. У дослідженні конституційного процесу в Україні порівняльно-історичний метод може бути використаний для зіставлення конституційних змін в Україні з аналогічними процесами в інших радянських

республіках або країнах. Це допомагає виявити унікальні риси українського конституційного процесу та зрозуміти його загальні тенденції.

Історико-системний метод розглядає історичні події та процеси як частини більшої системи, враховуючи їх взаємозв'язки та взаємодії з іншими елементами системи. Він допомагає зрозуміти, як окремі події впливають на загальний розвиток історичного процесу. У контексті конституційного процесу в Україні історико-системний метод дозволяє аналізувати, як зміни в конституційному законодавстві впливали на політичну, економічну та соціальну системи країни. Це допомагає зрозуміти, як конституційні зміни інтегрувалися в загальну структуру радянської влади.

Ретроспективний метод передбачає аналіз історичних подій з точки зору їхнього розвитку та наслідків. Він дозволяє дослідникам «повернутися назад» у часі, щоб зрозуміти, як і чому відбулися певні події. У дослідженні конституційного процесу ретроспективний метод може бути використаний для аналізу еволюції конституційних норм і їхнього впливу на подальший розвиток правової системи України. Це допомагає виявити причинно-наслідкові зв'язки між різними етапами конституційного процесу.

Використання цих спеціально-історичних методів дозволяє дослідникам отримати глибше розуміння складних історичних процесів, таких як конституційний розвиток, і робити обґрунтовані висновки про їх значення та вплив на сучасність.

На наступному етапі роботи потрібно розглянути методику викладання теми «Конституційний процес в Україні 1919 – 1937 років» у шкільній історичній освіті. Даний процес може бути ефективним за умови використання різноманітних методів, які сприяють активному залученню учнів і глибшому розумінню матеріалу. Ось кілька методів, які можуть бути корисними:

1. Лекційно-семінарський метод. Поєднання лекцій з обговореннями дозволяє учням отримати базову інформацію, а потім обговорити її в групах, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

2. Проектний метод. Учні можуть працювати над проектами, які досліджують різні аспекти конституційного процесу, такі як аналіз конкретних конституційних актів або порівняння з іншими радянськими республіками.

4. Дискусії та дебати. Організація дискусій або дебатів на тему конституційних змін і їх впливу на суспільство може стимулювати критичне мислення і розвивати навички аргументації.

5. Використання історичних джерел. Аналіз архівних документів, законодавчих актів, та інших джерел допомагає учням розвивати навички роботи з первинними джерелами і формувати власні висновки.

6. Інтерактивні методи. Використання інтерактивних технологій, таких як мультимедійні презентації або віртуальні екскурсії, може зробити навчання більш захоплюючим і доступним.

Використання цих методів у комплексі може забезпечити різнобічний підхід до вивчення конституційного процесу в Україні, сприяючи глибшому розумінню теми та розвитку критичного мислення у школярів.

Таким чином, дослідження конституційного процесу в Україні в період 1919 – 1937 років є важливим аспектом шкільної історичної освіти, що вимагає ретельного аналізу та ефективних методів викладання. Використання загальнонаукових та спеціально-історичних методів, таких як класифікація, порівняльний аналіз, порівняльно-історичний, історико-системний та ретроспективний, дозволяє глибше зрозуміти історичний контекст і значення подій того часу.

Ці методи сприяють структуризації інформації, виявленню еволюції правових норм, а також аналізу впливу зовнішніх факторів на конституційний процес. Завдяки цьому дослідники можуть робити обґрунтовані висновки та

формулювати нові наукові гіпотези, що сприяє глибшому розумінню формування правової системи в Україні в зазначений період.

Висновки до 1 розділу

Таким чином, проведений аналіз наукового дослідження конституційного процесу в Україні в період 1919 – 1937 років виявляє складність і багатогранність цієї теми, що відображається в різноманітності підходів та інтерпретацій. Історіографія проблеми демонструє, що конституційний процес розглядається як важливий елемент формування правових основ радянської України, а його розуміння варіюється від вузького трактування, як процесу прийняття конституції до ширшого бачення, як динамічного розвитку конституційних правовідносин. Сучасні дослідники, такі як К.І. Левчук та С.С. Богатчук підкреслюють значення конституції як основного закону держави, тоді як інші, зокрема В.В. Колух акцентують увагу на етапах і динаміці конституційного процесу. Порівняння сучасних підходів з радянською історіографією, представленою такими істориками, як П.Т. Тронько, дозволяє простежити еволюцію наукової думки та виявити зміни в оцінці конституційного процесу.

Аналіз конституційного процесу в Україні в період 1919 – 1937 років є важливим аспектом вивчення історії, що відображає складні соціально-політичні зміни того часу. Дослідження цього періоду спирається на широкий спектр джерел, включаючи офіційні документи, архівні матеріали, публікації, мемуари та наукові праці. Важливість конституційних змін полягає не лише в їх формальному змісті, але й у їх ролі як інструменту легітимації радянської влади.

Використання різноманітних методів дослідження, зокрема порівняльного аналізу та історико-системного підходу, дозволяє глибше зрозуміти еволюцію правових норм, політичну структуру та соціально-економічні умови того часу. Сучасні історики прагнуть об'єктивно оцінити цей період, враховуючи як

позитивні, так і негативні аспекти конституційних змін, що відрізняє їх підхід від радянської історіографії, обмеженої ідеологічними рамками. Таким чином, дослідження конституційного процесу в Україні є ключем до розуміння не лише правових основ радянської влади, але й ширших політичних та соціальних трансформацій, що відбувалися в цей період.

РОЗДІЛ 2.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

2.1. Конституція УСРР 1919 як юридичне підґрунтя для подальшого державного законотворення в УСРР

Після закріплення радянської влади в Україні почався тривалий процес конституційного розвитку. Відповідно до постанови III з'їзду КП(б)У, текст першої Конституції Української РСР був підготовлений Центральним Комітетом Комуністичної партії України на основі Конституції РРФСР 1918 року [1, с. 216].

Радянська влада, яка встановлювалася на українських землях на чолі з більшовицькою партією, прагнула юридично підтвердити своє панування. З цією метою на III Всеукраїнському з'їзді Рад, який відбувся у березні 1919 р., була прийнята Конституція Української СРР, в основу якої покладено конституцію РРФСР. Державною формою диктатури пролетаріату Конституція визначила Республіку Рад, у якій вся повнота державної влади належить трудящим у формі Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Ради отримали всю повноту влади, хоча реальна влада була зосереджена у руках ЦК КП(б)У і Ради Народних Комісарів (РНК), які були виконавцями волі ЦК РКП (б). На думку С. Кульчицького, «радянську владу не слід вважати фальшивим фасадом, за яким приховувалася справжня влада – диктатура партії більшовиків. Ради справді стали всепроникною владою, але нерозривно зрощеною з організаційною структурою Комуністичної партії. Саме ради надавали РКП(б) статус державної партії. Під радянською владою слід розуміти диктатуру двоєдиної політичної системи «РКП(б) – ради» [4, с. 221].

Як зазначає А. І. Козаченко, причини прийняття Конституції УСРР 1919 року були насамперед політико-ідеологічними та мали на меті: узаконити більшовицьку

ідеологію, ліквідувати буржуазну державу та право через встановлення диктатури пролетаріату, створити умови для підготовки світової соціалістичної революції, а також закріпити більшовицьку владу і політику «воєнного комунізму» в Україні та формально визнати право українського народу на самовизначення [34, с.140].

Конституція УСРР декларувала демократичні принципи, проте із диктатурою пролетаріату та монопартійною системою ці принципи мали ідеологічний характер. Таким чином, УСРР є формально суверенною соціалістичною республікою, проте її реальна незалежність була обмеженою, демократичні принципи – декларативними, а політична система – монопольна та однопартійна [29]. Отже, можна погодитися, що фактична влада в УСРР була зосереджена в руках партійної еліти, яка, використовуючи ідеологічні догми, повністю контролювала державне та суспільне життя.

Представники боротьбистів і лівих есерів, хоча й менші чисельно, пропонували демократизувати Конституцію, зокрема, змінити норми про диктатуру пролетаріату, скасувати обмеження виборчих прав для тих, хто використовує найману працю, і передбачити захист національної культури в умовах політичних змін. Однак, більшість пропозицій цих фракцій були відхилені більшовиками, які становили основну частину делегатів [37, с. 114–115].

Конституція Української РСР 1919 року складалася з чотирьох розділів і 35 статей. У першому розділі – «Основні положення» – проголошувалися перемога соціалістичної революції та диктатура пролетаріату; другий розділ визначав структуру центральних та місцевих органів влади; третій розділ містив «Декларацію прав і обов'язків працюючого та експлуатованого народу України»; четвертий розділ регламентував герб і прапор УСРР [39, с. 141].

Всеукраїнський з'їзд Рад, що формувався з делегатів місцевих рад, був найвищим органом державної влади УСРР. Хоча чисельність з'їзду не встановлювалася, його скликали принаймні двічі на рік. З'їзд мав повноваження вирішувати всі питання, що належали до компетенції центральних органів влади

УСРР, а виключно він міг затверджувати зміни до Конституції та оголошувати війну або мир [39, с. 141].

За Конституцією 1919 р. зберігалась держава у формі республіки рад, яка тепер отримала своє конституційне оформлення. Центральну владу УСРР представляли Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (вища влада УСРР); Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад (постійно діючий орган влади, що діяв у період між з'їздами Рад та спрямовував діяльність Ради Народних Комісарів та усіх радянських органів); Рада Народних Комісарів (статус РНК як уряду УСРР формально не був визначений, оскільки відповідно до пункту 14 Конституції «завідування окремими галузями керування країною накладається на окремі відділи В.Ц.В.К.Р») [12].

Конституція надавала ключові повноваження саме ВЦВКР як центральному органу між з'їздами Рад. В умовах революційної нестабільності та громадянської війни більшовицька влада прагнула зберегти високий рівень контролю, уникнувши надмірної децентралізації. Підпорядкування РНК ВЦВКР дозволяло уникнути автономізації окремих відділів управління та тримати всю державну адміністрацію під контролем єдиного центру [13]. УСРР прагнула відрізнитися від буржуазних республік, де існували відокремлені виконавчі органи, як-от уряди. На той час революційний уряд прагнув швидко адаптуватися до обставин, що змінювалися. Нечіткий статус РНК дозволяв уряду бути гнучким та оперативно вносити корективи до своєї роботи відповідно до рішень ВЦВКР, що було важливо в умовах громадянської війни, де кожне рішення мало швидко підкріплюватися діями [13].

Також, відбувалось запобігання ризику внутрішньої конкуренції за владу, а саме встановлення ВЦВКР, як центрального керівного органу знижувало ризик появи незалежної бюрократії чи виконавчого органу, що міг би діяти на власний

розсуд, що було важливо для утримання партійної дисципліни та підтримки єдності, яку більшовики вважали необхідною для реалізації своєї політики [13].

Конституція УСРР визнавала за трудящими право на антирелігійну пропаганду, гарантувала технічні засоби для друку, зобов'язувала надавати приміщення для робочих зборів [31,с.61]. Конституція УСРР 1919 року відображала політику та ідеологію більшовицької партії, яка прагнула побудувати соціалістичне суспільство. Вона була прийнята в умовах громадянської війни, економічного хаосу та політичної нестабільності. Через те, що основні положення Конституції акцентували увагу на створенні державної системи, яка представляла робітничий клас, селянство та червоноармійців. Місцеві органи влади формувалися через Ради, які були основними інститутами, що втілювали ідею народного представництва, а їхні Виконкоми виконували адміністративні функції.

Окремим важливим аспектом Конституції було право трудящих на антирелігійну пропаганду. УСРР прагнула встановити атеїстичний світогляд серед населення, і надання технічних засобів для друку та приміщень для зібрань підкреслювало підтримку держави у цьому процесі. Антирелігійна пропаганда спрямовувалася на викорінення релігійних традицій, що відповідало концепції більшовиків про «нову радянську людину» з матеріалістичним світоглядом.

Конституція закріпила політичні права за іноземцями, які працювали, — це був крок до розширення соціальної бази радянської держави, а також свідченням її інтернаціоналізму. Разом з тим, існував перелік осіб, позбавлених виборчих прав. Це були так звані «класові вороги» — представники старої еліти, підприємці, духовенство. Така дискримінація за класовою ознакою підкреслювала конфліктний характер нової влади, що прагнула побудувати суспільство, яке не включало «експлуаторські» класи [1].

Основна мета конституції полягала у зміцненні радянської влади, консолідації ресурсів для відбудови економіки та реалізації соціалістичних принципів, а саме:

- принцип диктатури пролетаріату, який є одним із головних принципів радянської влади була диктатура пролетаріату, що означало владу робітничого класу за підтримки селянства. Конституція декларувала, що держава існує для захисту інтересів робітників і селян, закріплюючи їх роль, як основної політичної сили, і усуваючи будь-які інші класи від участі в політичному житті.

- принцип централізованого планування економіки, полягав у тому, що радянська держава вводила централізоване управління економікою через планову систему. Конституція передбачала централізоване керування виробництвом, розподілом ресурсів та контроль над економічними процесами, зокрема через п'ятирічні плани, що давало можливість партії керувати економікою відповідно до своїх цілей і забезпечувало основу для швидкої індустріалізації тощо.

Тому, повноцінним початком утвердження радянської влади в Україні став 1919 р. Через сприятливі міжнародні умови та внутрішні негаразди УНР періоду Директорії РСФРР знову почала повномасштабну війну з УНР. Уже 6 січня 1919 р. в умовах другої фази радянсько-української війни створений у Петрограді в грудні 1918 р. Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України за військової допомоги Червоної Армії проголосив утворення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Конституційне оформлення нового радянського державного утворення на території України відбулося 10 березня 1919 р., коли на III Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів у м. Харків було схвалено першу Конституція УСРР.

Місцеві органи радянської влади в Україні, сформовані у вигляді Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, з'їздів Рад і Виконкомів, які стали основою системи державного управління на всіх рівнях — від сільського до обласного. Ця система мала суттєвий вплив на структуру управління та державотворення в УСРР, і її історичний аналіз розкриває декілька важливих аспектів. Основною метою формування системи Рад (міських, сільських, округових та районних) і Виконкомів було забезпечення централізованого

управління всіма аспектами суспільного життя та економіки. На відміну від традиційного поділу на три гілки влади законодавчу, виконавчу і судову, всі повноваження зосереджувалися в єдиній системі радянської влади, яка поєднувала в собі функції всіх гілок влади. Тому ця структура спрямована на підконтрольне партії централізоване керування, що дозволяло ефективно виконувати партійні рішення, зокрема індустріалізацію, колективізацію і централізацію влади.

Радам та Виконкомам надавалась роль представницьких органів, які обиралися населенням. Вибори депутатів до місцевих Рад і Виконкомів номінально відбувалися знизу вгору, однак на практиці вони жорстко контролювалися Комуністичною партією. Кандидати, що допускалися до виборів, повинні були відповідати партійній ідеології, а виборчий процес був лише формальністю для затвердження рішень партійного керівництва.

Важливо також зазначити, що система Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів підкреслювала ідею диктатури пролетаріату, яка стала основою ідеології радянської влади. Місцеві Ради мали об'єднувати всі верстви населення, що підтримували соціалістичний устрій, і водночас виключати з політичного життя тих, хто був «ворогом народу».

Виконкоми, обрані місцевими Радами, виконували функції адміністративного органу, підпорядкованого центральній владі. Оскільки Виконкоми не мали автономії у прийнятті рішень, вони діяли під наглядом партійних органів і зобов'язані були виконувати їхні директиви. Це обмежувало будь-яку політичну чи адміністративну незалежність місцевих органів, що дозволяло центру ефективно контролювати ситуацію на місцях і виконувати загальносоюзні рішення.

З'їзди Рад округових і районних рівнів, на яких ухвалювалися ключові рішення, виконували роль засобу контролю за місцевим управлінням і зв'язку з центральною владою. Через участь партійних делегатів на цих з'їздах центральна влада могла впливати на політику та рішення, що приймалися на місцях. З'їзди Рад

формально виконували функції загальних зборів для обговорення питань місцевого значення, проте на практиці слугували для закріплення вже ухвалених партійних рішень [34].

Таким чином, система Рад та Виконкомів вплинула на політичне життя та державне управління в УСРР. Вона позбавила місцеві органи можливості діяти незалежно, що сприяло тотальній централізації влади та забезпеченню тоталітарного контролю з боку партії, що стало підґрунтям для створення ефективного механізму впровадження рішень центральної влади, що стало критичним для реалізації великих соціально-економічних перетворень — індустріалізації та колективізації. Однак, ця система мала й негативні наслідки: вона придушувала будь-які форми автономного місцевого самоврядування, обмежувала права і свободи громадян, а також зробила політичне життя повністю підконтрольним і залежним від партії. Логіка революційного авторитаризму будувалася на принципі «*Salus populi suprema lex esto*» («благо народу — вищий закон»), а Конституція закріплювала нову політичну реальність союзу робітників і селян задля підвищення добробуту народу [15].

Погляди на Конституцію у публікаціях того часу висловлювалися переважно позитивно, наголошуючи на її ролі у зміцненні радянської системи в Україні. Такі погляди часто акцентували увагу на тому, що Конституція створювала умови для соціальної рівності, колективізації та індустріалізації. Однак у приватних листах та мемуарах деякі комуністи також писали про зростання жорсткого партійного контролю, обмеження свобод і пригнічення політичних опонентів, що викликало занепокоєння, але ці критичні моменти рідко були відомі широкому загалу [10].

На відміну від формально демократичних норм, сучасні науковці відзначають, що Конституція закріплювала лише декларативні права, які на практиці не могли бути реалізовані. Партія контролювала всі аспекти політичного та соціального життя, що підривало будь-які демократичні інститути. Проте,

сучасні дослідники вважають, що Конституція 1919 року, як і вся система радянського законодавства, не сприяла розвитку української національної ідентичності. Комунисти того часу приділяли увагу прогресивності Конституції з точки зору соціалістичних перетворень і зростання рівності, вважаючи її кроком вперед у розвитку «диктатури пролетаріату».

Проект радянської Конституції України 1919 року не містив принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, який характерний для західних конституцій. Проте ця перша радянська Конституція мала важливе значення як правова основа для розвитку державотворчих і законодавчих процесів в УСРР [11, с.28 – 34].

Таким чином, Конституція 1919 року створила цілісну систему правових і політичних норм, які заклали основу для подальшого розвитку законодавства УСРР, забезпечивши стабільність і спадковість у державно-правовому будівництві. Тобто Конституція 1919 стала юридичним підґрунтям для подальшого державного законотворення в УСРР через такі основні причини: закріплення основ державності, законодавче оформлення ідеології, визначила повноваження центральних і місцевих органів влади.

2.2. Конституція УСРР 1929. Основні зміни та їх вплив на політичне життя країни

До Конституції 1919 року було включено адаптований для УСРР текст «Декларації прав трудящих і експлуатованого народу», затверджений 3-м Всеросійським з'їздом Рад 18 січня 1918 року. Останній розділ визначав герб та прапор УСРР. Пізніше до Конституції 1919 року внесли зміни, найсуттєвіші з яких відбулися після створення СРСР. Із внесеними змінами Конституція діяла до 15 травня 1929 року [13].

Варто проаналізувати види змін, а саме: підпорядкована союзним органам влади, оскільки з утворенням СРСР УСРР втратила з частину своєї формальної незалежності. Нова структура влади передбачала, що основні рішення в сфері економіки, зовнішньої політики, військових справ та комунікацій приймаються на загальносоюзному рівні, а союзні республіки зобов'язані були дотримуватись вказівок союзних органів. Це знайшло відображення у змінах до Конституції, які формально закріпили обов'язковість загальносоюзних рішень для УСРР [14].

У Конституції було внесено положення про участь УСРР у виборах та формуванні центральних органів СРСР, таких як Центральний Виконавчий Комітет СРСР, який включав представників союзних республік, що визначало роль УСРР як одного з суб'єктів СРСР і забезпечувало певне, хоча і номінальне, представництво українських делегатів у загальносоюзних органах. Також, відбулись зміни у національній символіці, оскільки у зв'язку з утворенням СРСР і новим державним статусом, з'явилася потреба у внесенні змін до символіки УСРР, щоб вона відповідала союзній ідеології та уніфікованому стилю радянської державної символіки. Хоча основні елементи герба і прапора залишилися незмінними, на них додали написи та інші деталі, що відображали приналежність республіки до СРСР. Цікавим є ще те, що до Конституції були внесені уточнення, які визначали обов'язковість дотримання УСРР союзного законодавства. Це включало обмеження на прийняття місцевих законів, які могли б суперечити законам СРСР, і формалізувало перехід до єдиної правової системи в рамках СРСР [12].

Оскільки Конституція 1919 р. чітко не визначала статус, повноваження та порядок роботи вищих та центральних радянських органів влади, були прийняті ряд нормативно-правових актів, які доповнили конституційне законодавство цього періоду. Склад, діяльність та повноваження Ради Народних Комісарів УСРР регулювались постановою ВУЦВК від 14 березня 1919 р. «Про конструювання Ради Народних Комісарів», постановою ВУЦВК від 14 березня 1919 р. «Про

тимчасове надання Раді Народних Комісарів прав у галузі законодавства і загального управління», постановою ВУЦВК від 31 серпня 1921 р. «Про права членів Раднаркому» та прийнятим постановою ВУЦВК від 12 жовтня 1924 р. «Положенням про Раду Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки» [22, с.37].

З утворенням СРСР та прийняттям Конституції СРСР 1924 р. постало питання приведення українського конституційного законодавства у відповідність до всесоюзного. Прийняття змін до Конституції підштовхнули також зміни в адміністративно-територіальному устрої республіки. До Конституції 1919 р. були внесені такі основні конституційні положення:

- проголошувалась солідарність з радянськими республіками та утворення з ними СРСР; утворення в складі УСРР Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки (ст. 4);

- відносини між вищими органами влади, центральними органами влади УСРР та органами влади СРСР регулювались положеннями Конституції СРСР; у межах положень Конституції СРСР у справах, віднесених до компетенції Союзу на території УСРР, обов'язкову силу мали постанови найвищих органів СРСР (ст. 8, 9);

- АМСРР мала при Уряді УСРР Постійного Представника із дорадчим голосом в усіх центральних органах УСРР [13] тощо.

Цей документ став основою для подальших конституційних і законодавчих змін у радянській Україні, зокрема для Конституції УСРР 1929 року, що розвивала соціалістичні перетворення та відображала нові соціально-економічні умови. В. Ленін наголошував, «що радянська конституція розробляється не в кабінетах чи комісіях і не копіює інші конституції, а формується на основі досвіду боротьби робітничого класу та організації пролетаріату.» Проте питання про народне благо довірялося революційному авангарду — комуністичній партії, яка, об'єднуючи партійні та державні посади, застосовувала авторитарні методи управління.

Класовий підхід у конституції слугував виправданням насильства щодо соціальних груп, які не поділяли цілей соціалістичної революції [2, с. 88].

Сучасні дослідники часто розглядають Конституцію 1929 року критично, наголошуючи на її обмеженнях і ролі у встановленні тоталітарної системи. Вони підкреслюють, що Конституція не забезпечувала прав і свобод громадян, а виступала інструментом для легітимізації однопартійної диктатури. Також, вони наголошують на тому, що Конституція 1929 року обмежувала реальну політичну автономію України, передаючи ключові повноваження до Москви. Сучасні дослідники вважають це кроком назад у розвитку державності УСРР [39].

Конституція 1929 року закріпила подальшу централізацію влади та посилення контролю з боку Комуністичної партії. Цей документ встановив нову адміністративно-територіальну структуру, що відповідає змінам у політичній системі СРСР. Дослідження цього періоду включають аналіз впливу політики індустріалізації та колективізації на конституційні процеси.

Масштабні соціально-економічні перетворення, зокрема примусова колективізація сільського господарства і швидка індустріалізація, вимагали адаптації законодавства. Конституційні зміни мали на меті узаконення та закріплення нових соціально-економічних відносин, пов'язаних з колективною власністю та новими формами господарювання [13].

У процесі перетворень змінювалися структури державного управління, зокрема на рівні місцевих рад і адміністративно-територіальних одиниць. Необхідність змінювати Конституцію була пов'язана із законодавчим закріпленням нової системи управління і місцевого самоврядування відповідно до нових адміністративних вимог. Зміни в Конституції відповідали посиленню партійної ідеології, де акцент робився на боротьбу з «класовими ворогами» та зміцнення диктатури пролетаріату. Це включало посилення ролі робітників і селян у представницьких органах та підкреслення монопольної ролі партії в управлінні державою.

Конституція УСРР 1929 року закріплювала домінуючу роль радянських органів влади, які повністю контролювала Комуністична партія. Через відсутність поділу на три гілки влади (законодавчу, виконавчу, судову) у класичному сенсі, всі державні функції були зосереджені в руках рад, а отже, під контролем партійної верхівки. Законодавча, виконавча й судова влада фактично зливалися, і це створювало ідеальне середовище для повного партійного контролю над усіма сферами життя. Також, вона надавала Раднаркому та її місцевим підрозділам виключні повноваження у сфері виконавчої влади, що сприяло зміцненню державної вертикалі й жорсткому підпорядкуванню всіх ланок управління центральній владі, що дозволяло радянській державі проводити колективізацію, індустріалізацію та інші заходи без врахування місцевих інтересів або особливостей. Така централізація відповідала завданням побудови соціалістичного суспільства, де централізований контроль вважався засобом досягнення економічних і політичних цілей [13].

Конституція 1929 року змінила політичний устрій УСРР, остаточно підпорядкувавши всі гілки влади партійному керівництву. У результаті влада була сконцентрована в руках партії, яка одноосібно контролювала всі державні органи. Це сприяло побудові тоталітарної держави, в якій ідеологія переважала над правом, а інтереси окремих громадян чи громад не враховувалися. Такий підхід до державного управління знизив рівень політичної свободи та остаточно ліквідував автономію будь-яких державних структур, забезпечуючи владі повний контроль над суспільством і забезпечуючи реалізацію соціалістичної моделі державотворення [13].

Розробка нової Конституції УСРР до запланованого з'їзду в травні 1927 року не була завершена. X з'їзд Рад доручив ВУЦВК підготувати нову редакцію Конституції УСРР та подати її на затвердження XI Всеукраїнському з'їзду Рад без місцевого обговорення [18, с. 147].

Конституція УСРР 1929 року, як і попередня Конституція 1919 року, ґрунтувалася на марксистсько-ленінській концепції диктатури пролетаріату та відмови від приватної власності на засоби виробництва та природні ресурси. У вступній частині зазначено, що «ця Конституція визначає основні завдання та форми організації диктатури пролетаріату, що має на меті остаточну перемогу над буржуазією, ліквідацію експлуатації людини людиною та побудову комунізму, коли не буде ні класових поділів, ні державної влади [10, с. 23]».

Проголосивши диктатуру пролетаріату, конституції мали відкрито антидемократичний, класовий характер і не передбачали гарантій державного суверенітету та територіальної цілісності УСРР. Основний акцент у конституціях було зроблено на ідеологічних засадах більшовицької партії та політичних цілях, які вона мала намір реалізувати. Організація державної влади не враховувала принцип поділу влади на три гілки [18, с. 150].

Була повна залежність від Конституції РСФРР 1918 р. та Конституції СРСР 1924 р. Основні положення Конституцій УСРР 1919, 1925 і 1929 років фактично дублювали норми союзних конституцій, що видно в структурах документів, де правові норми та державна система були скопійовані з російської Конституції 1918 року та Конституції СРСР 1924 року. Наприклад, в УСРР 1919 року встановлювалася система радянської влади з диктатурою пролетаріату, яка була головним принципом Конституції РСФРР 1918 року. Це свідчить про орієнтацію на зразок РСФРР, а не на вітчизняні правові традиції. Також, ігнорування досвіду розвинутих демократичних країн та був присутній пріоритет ідеологічних установок над правовими принципами.

Конституція УСРР 1929 року, як і попередня Конституція 1919 року, ґрунтувалася на марксистсько-ленінській концепції диктатури пролетаріату та відмови від приватної власності на засоби виробництва та природні ресурси. У вступній частині зазначено, що «ця Конституція визначає основні завдання та форми організації диктатури пролетаріату, що має на меті остаточну перемогу над

буржуазією, ліквідацію експлуатації людини людиною та побудову комунізму, коли не буде ні класових поділів, ні державної влади [10, с.23].

Конституція УСРР 1929 року перелічувала політичні права трудящих, водночас позбавляючи цих прав цілу категорію громадян за класовою ознакою. Як зазначає В. Д. Гончаренко, класифікаційний підхід був основоположним у нормах Конституції УСРР 1929 року, що визначали правовий статус населення республіки [39, с.149].

Таким чином Конституція 1929 року в Україні закріпила тоталітарну політичну систему, яка практично не давала можливості для реальної демократії або політичних свобод. Вона стала інструментом для легітимації авторитарної влади і суттєво посилила вплив Комуністичної партії в усіх сферах життя.

2.3. Демагогічний характер Конституції УРСР 1937

Восени 1935 р. ЦВК СРСР ухвалив рішення про необхідність прийняття нової конституції та створив нову конституційну комісію на чолі із Й. Сталіним. До її складу увійшли також і представники УСРР – П. Любченко, Г. Петровський, В. Чубар та інші [39, с.150].

У ст. 126 Конституції вперше закріплювалася керівна роль ВКП (б) як «керівного ядра всіх організацій трудящих як громадських, 153 так і державних». Отже, більшовицька партія, яка фактично узурпувала державну владу, сталінською конституцією юридично закріпила за собою монополію на владу. Проте, реальна влада у Радянському Союзі належала найвищому державно-партійному керівництву на чолі зі Й. Сталіним [39, с.152]. 5 грудня 1936 р. Надзвичайний УШ з'їзд Рад Союзу РСР прийняв нову Конституцію СРСР [8, с.75].

Прийняття Конституції СРСР вимагало розробки нових республіканських конституцій. Розробка проекту Конституції УСРР повторювала процес, який

відбувався на союзному рівні. Робота з підготовки проекту нової Конституції УСРР розпочалася з прийняття постанови Президії ВЦВК УСРР від 13 червня 1936 р. «Про обговорення проекту Конституції СРСР». У липні 1936 р. Політбюро ЦК КП(б)У сформувало конституційну комісію на чолі з П. Любченком [39, с.153].

30 січня 1937 р. після постатейного голосування Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив нову Конституцію УРСР [39,с.154]. Конституція, відома також як «Сталінська конституція», була прийнята на фоні зміцнення сталінського режиму в Радянському Союзі та підходила до періоду великої політичної репресії і соціальних перетворень. Конституція УРСР 1937 року стала важливим документом для розуміння політичного устрою і соціальних умов в Радянському Союзі в період сталінської епохи.

Нова Конституція закріпила загальне виборче право, замінивши багатоступеневі вибори прямими, а відкрите голосування – таємним [1, с.217]. Ця Конституція УРСР 1937 року сприяла впровадженню основних положень марксистсько-ленінської теорії про соціалістичний державний устрій. Вона запроваджувала нову виборчу систему, яка ґрунтувалася на загальному виборчому праві. Багатоступеневі вибори були замінені на прямі, а відкрите голосування - на таємне [22, с.151].

Утвердження тоталітарного режиму в Україні завершилася прийняттям Надзвичайним XIV Всеукраїнським з'їздом Рад 30 січня 1937 р. Конституції УРСР 1937 р. Новий Основний Закон республіки був розроблений у відповідності з Конституцією СРСР 1936 р. Прийнятий Основний Закон суттєво відрізнявся від попередніх, оскільки Конституція УРСР 1937 року була створена на основі Конституції СРСР 1936 року, яка закріплювала тотальне підпорядкування республік центру. Це було зроблено з метою централізації влади та усунення будь-якої опозиції радянській ідеології. Конституція декларувала демократичні принципи, такі як свобода слова та права громадян, але на практиці вони не виконувались, що сприяло ідеологічному контролю над населенням, а всі прояви

інакодумства жорстко придушувалися. Система єдиної політичної партії ВКП(б), що мала монопольну владу, стала важливим інструментом тоталітарного режиму [23].

Щоб зрозуміти демагогічний характер Конституції УРСР 1937 року, важливо спочатку звернутися до поняття демагогії, яке науковці розуміють як засіб маніпуляції масовою та індивідуальною свідомістю за допомогою нездійснених обіцянок. Поняття полягає у свідомому викривленні фактів, використанні популярних гасел для досягнення декларованих або прихованих цілей (особливо влади), завоювання і зміцнення авторитету серед населення [33]. Можна погодитись з тим, що демагогічний характер Конституції УРСР 1937 року полягав у розриві між офіційно проголошеними ідеалами і реальною практикою. Вона була інструментом створення видимості демократії, соціальної рівності і справедливості в умовах тоталітарного режиму, тоді як реальна влада належала вузькому колу партійної еліти.

А. Г. Слюсаренко відзначав, що Конституція УРСР приділяла головну увагу питанням суспільного устрою, зокрема економічним і політичним засадам [22, с. 129 – 130]. Б. Й. Кульчицький підкреслював, що особливістю Конституції стало вперше закріплене положення про комуністичну партію як керівний орган всіх громадських та державних організацій. Найвищим органом влади в УРСР проголошувалася Верховна Рада, її колегіальний постійно діючий орган — Президія. Вищим виконавчим і розпорядчим органом влади ставав Раднарком УРСР. В областях, округах, районах, містах, селищах, станицях і селах УРСР органами влади ставали Ради депутатів трудящих [13, с. 283].

Конституція демонструвала єдність радянських народів, що створювало ілюзію «дружби народів» та покликано було посилити радянську ідентичність на противагу національним почуттям. Україна, як і інші республіки, втратила значну частину своєї автономії. Тому, її прийняття Конституції затвердило радянську політичну систему як єдину можливу, де держава контролює всі сфери життя,

включаючи економіку, культуру, освіту, що відповідало ідеологічним принципам комунізму. Таким чином, Конституція УРСР 1937 року закріпила тоталітарний характер радянського режиму в Україні та прийняла політичний курс, який контролював усі сфери життя і підтримував централізацію радянської влади [16].

Отже, Конституція УРСР 1937 р. регламентувала повноваження і структуру Ради Народних Комісарів УРСР (РНК УРСР), але всі нормативні акти РНК УРСР ухвалювалися на основі рішень ВКП(б), РНК СРСР та інших союзних органів влади і управління, що свідчить про підпорядкованість всіх органів державного управління Комуністичній партії та злиття партії з державним апаратом [16].

Місцеві органи влади отримали функції з управління життям громад, економікою та соціальними сферами. Однак їхня діяльність залишалася під жорстким контролем центральної влади. Прямі директиви з Москви обмежували можливість самостійного прийняття рішень на місцевому рівні.

Конституція УРСР 1937 р. була розроблена у відповідності до Конституції СРСР 1936 р., копіюючи її основні принципи й положення. Обидва документи мали формально демократичний характер, але були відірвані від реальності: права, проголошені Конституцією, насправді не діяли через репресії та масові арешти. Конституція УРСР 1937 р. складалася з 146 статей, розділених на 13 розділів.

Демократичність Конституції УРСР 1937 року, як і Конституції СРСР 1936 року, була лише зовнішнім фасадом держави. В умовах тоталітарного режиму ці декларативні положення були нездійсненними. Як зазначає В. Гончаренко, права, закріплені Конституцією УРСР 1937 року (як і Конституцією СРСР 1936 року), на свободу слова, друку, зборів, мітингів, походів і демонстрацій залишалися фікцією в умовах сталінського тоталітарного режиму [8, с. 82].

Конституція закріплювала основні права та свободи громадян, такі як свобода слова, друку, зборів, мітингів і демонстрацій. Однак ці права існували переважно на папері, оскільки тоталітарний режим систематично обмежував свободи громадян через репресії, цензуру та ідеологічний контроль.

Очевидно, саме з метою показати переваги «соціалістичної демократії», окремо було зафіксоване положення про користування правом обирати й бути обраними жінками нарівні з чоловіками. Як вважають дослідники А. Шевченко та О. Січова, саме положення про введення нової виборчої системи, заснованої на загальному виборчому праві, прямих виборах і таємному голосуванні, стало однією з основних особливостей Конституції 1937 р. [39, с.21]. На жаль, закріплені в Основному Законі 1937 р. права громадян не знайшли свого відбиття на практиці. Саме в цей час розпочинається новий етап тоталітарних репресій у суспільстві, а проголошені права та свободи були нічим іншим як політичним міфом [3].

Як зауважував В.С. Кульчицький, Конституція УРСР уперше закріпила положення про комуністичну партію як основну інституцію державних та громадських організацій [90, с. 183]. У Конституції УРСР 1937 р. було встановлено суспільний лад, державний устрій, систему найвищих органів влади УРСР та Молдавської АРСР, що входила до складу Української РСР, а також систему місцевих органів влади, державний бюджет, організацію суду й прокуратури, основні права й обов'язки громадян, виборчу систему, герб, прапор, столицю, а також порядок внесення змін до Конституції УРСР [35, с.20].

Як і в Конституції 1929 р., цей документ проголошував рівність прав незалежно від статі, раси чи релігії, забезпечуючи жінкам рівні права з чоловіками у всіх сферах життя. Конституція 1937 р. реалізувала марксистсько-ленінські ідеї про організацію та розвиток першого радянського державного та соціалістичного суспільства. Вона також запровадила нову виборчу систему, засновану на загальному виборчому праві: багатоступеневі вибори були замінені на прямі, а відкрите голосування — на таємне [13].

У порівнянні з Конституціями 1919 та 1929 років, Конституція 1937 року закріплювала ще більшу централізацію влади, монополізацію управління Комуністичною партією та контроль над усіма сферами суспільного життя.

Водночас її демократичні положення залишалися декларативними, тоді як реальна політична система діяла за законами тоталітаризму. Конституція УРСР 1937 року офіційно закріпила назву уряду – Рада Народних Комісарів УРСР, визначивши його повноваження та структуру [8, с. 20].

На відміну від Конституції УСРР 1929 року, яка наділяла Раду Народних Комісарів правом видавати законодавчі акти й постанови (ст. 39), у Конституції 1937 року (ст. 41) було встановлено, що Рада Народних Комісарів УРСР може видавати постанови й розпорядження тільки на основі законів СРСР та УРСР, а також постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР [35, с. 21].

Отже, Конституція УРСР 1937 року формально проголошувала демократичні принципи, рівність прав і свободи, проте в умовах сталінського режиму всі ці положення залишалися деклараціями. Основний Закон закріплював залежність республіки від центральної влади СРСР, утверджуючи тоталітарний політичний лад, що охоплював усі сфери життя.

Висновки до 2 розділу

Отже, перша радянська Конституція УСРР 1919 року була важливим кроком у формуванні радянської державності в Україні. Вона визначила основи політичного, економічного та соціального устрою, а також закріпила принципи, на яких базувалася радянська система управління. Хоча на практиці багато з проголошених прав і свобод були обмежені партійним контролем, цей документ став юридичним підґрунтям для подальших перетворень в УСРР.

Конституція УСРР 1929 року була прийнята в період значних змін у радянській державі. Вона відображала нову політику «соціалістичної реконструкції» та колективізації, яку активно проводила Комуністична партія щодо створення колгоспів та радгоспів, які були представлені як основна форма ведення сільського господарства. Вона юридично обґрунтовувала ліквідацію приватної власності в аграрному секторі. У цей час відбувались соціально-економічні зміни

для створення централізованої економіки, колективізацію сільського господарства та індустріалізацію, а також на формування нових суспільних відносин, орієнтованих на ідеї соціалізму. Вони також були спрямовані на будівництво соціалістичного суспільства.

Проте, Конституція 1929 року відобразила процес централізації влади і посилення контролю з боку держави над усіма сферами життя. Вона закріпила основні принципи соціалістичної державності, які стали основою для подальшого розвитку радянської системи в Україні.

Конституційне будівництво в Україні в період 1919 – 1937 рр. відповідає загальним рисам конституційного процесу в РСФСР і СРСР та було спрямоване на поступове перетворення України на суб'єкта союзної держави. Конституції УСРР та УРСР були зосереджені на втіленні в життя ідеї республіки рад та побудови соціалізму. Від Конституції 1919 р. до Конституції 1937 р. йшло формування моделі центральних органів державної влади й управління, органів місцевої влади УРСР. На початковому етапі не було чіткого розподілу повноважень між вищими органами державної влади, наприклад, між ВУЦВК та РНК.

Отже, українські конституційні акти цього періоду в системі влади партійних органів, які, насправді, стали не тільки ідеологом конституційного будівництва, а центральним стрижнем управлінської діяльності. Найбільш повною за змістом та регулюванням основних положень конституційного будівництва стала Конституція УРСР 1937 р., яка, проте, була наповнена багатьма декларативними положеннями, які так і не знайшли практичного втілення в життя. Конституція УРСР 1937 року була яскравим прикладом демагогії, оскільки проголошувала демократичні принципи і права, які насправді не дотримувалися. Вона створювала ілюзію демократії, соціальної рівності і справедливості, водночас легітимізуючи тоталітарний режим і репресивну політику сталінського часу.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1919 – 1937 РР.)» У ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

3.1. Стан вивчення проблеми в шкільній практиці

Тема «Конституційний процес в Україні (1919 – 1937 рр.)» є актуальною, оскільки цей період став ключовим у формуванні правової системи та державності України. Вивчення цього етапу дозволяє зрозуміти, як відбувалась трансформація політичних та правових інститутів у складних історичних умовах, а також як на цей процес впливали зовнішні й внутрішні фактори. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Історія: Україна і світ» для 10-11 класів має на меті сприяти розвитку особистості, яка володіє ключовими і предметними компетентностями, усвідомлює свою національну ідентичність, має патріотичний світогляд, займає активну громадянську позицію, розуміє виклики глобалізованого світу та здатна реагувати на динаміку суспільних завдань через засвоєння й осмислення історичних явищ і процесів, що стосуються національних інтересів України ХХ–ХХІ ст. та її місця у світовій історії [17, с.7]. В розділі 4 «Тоталітарні режими як виклик людству» в даній програмі є урок «Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в СРСР», серед питань до якого є присвячені Конституції СРСР 1936 року. Також в розділі представлена орієнтовна тема для практичного заняття, а саме: Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) 1937 року: основні положення та їх практичне втілення.

Звернення до Програми «Історія України» для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів профільного рівня також є важливим для глибшого аналізу теми «Конституційний процес в Україні (1919–1937 рр.)» [27]. Програму

побудовано у відповідності до лінійної системи шкільної історичної освіти, яка передбачає логічне та хронологічно послідовне вивчення історії України від початку ХХ до початку ХХІ ст. Виклад вітчизняної історії здійснюється в органічній єдності із загальноєвропейською та світовою історією. Це чітко прослідковується під час висвітлення питань міжнародного життя, Першої та Другої світових воєн, сучасних інтеграційних процесів, де вчитель може результативно здійснити міжпредметні зв'язки [27, с.2]. Так, у цій Програмі передбачено проведення уроків, що структуровані відповідно до хронологічних і тематичних блоків. Уроки, пов'язані з конституційним процесом: 1) Конституція СРСР 1936 р. Фіктивний характер конституційних прав і свобод людини. 2) Конституція УСРР 1937 р. Обмеження політичних і громадянських прав. Слід звернути увагу, що у програмі нічого не зазначено про конституції 1919 і 1929 років, варто відзначити це як важливу прогалину.

Так, запровадження Державного стандарту профільної середньої освіти з 1 вересня 2027 року для учнів, які навчаються за програмами 12-річної загальної середньої освіти, є важливим етапом реформування освітньої системи України. Метою профільної середньої освіти є розвиток особистості здобувачів освіти шляхом утвердження у них української національної та громадянської ідентичності та формування компетентностей, необхідних для їх життєвої стійкості, самостійності, відповідальності, комунікації та взаємодії з іншими особами, соціалізації, активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини тощо [28]. Такі цілі як формування національної ідентичності, громадянської свідомості й компетентностей для соціальної адаптації, мають значення для теми конституційного процесу в радянській Україні, якщо розглядати історичні паралелі та еволюцію ролі освіти в державотворчих процесах.

У підручнику «Історія України (профільний рівень)» для 10 класу авторства В. С. Власова та С. В. Кульчицького (2018 р.) [7], у 3 розділі, параграфах 29-30 присвячено конституційному процесу в УСРР, та говориться про те, що у березні

1919 р. відбувся Третій Всеукраїнський з'їзд рад, який ухвалив першу Конституцію УСРР та обрав Центральний виконавчий комітет (ЦВК) України на чолі з Григорієм Петровським [7, с.123]. У розділі 4 параграфах 37-38 говориться про те, що з ухваленням Конституції СРСР 31 січня 1924 р. на II з'їзді Рад Союзу РСР завершилося оформлення СРСР [7, с.159]. У травні 1925 р. IX Всеукраїнський з'їзд рад схвалив поправки до Конституції УСРР згідно з її новим статусом союзної республіки. Конституція УСРР тепер фіксувала зміни, що випливає з фактів утворення у жовтні 1924 р. Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки (Молдавської АСРР) у складі Української СРР і нового адміністративно-територіального поділу республіки [7,с.159]. У розділі 4 підручника пояснюється – Чи діяли норми нової Конституції СРСР [7, с.200]. У даному підручнику подія, пов'язана із затвердженням нової Конституції СРСР на Надзвичайному VIII з'їзді Рад 5 грудня 1936 року, розглядається як частина ширшого конституційного процесу в УСРР. Ставиться питання – Чому нова Конституція поглибила моральну деградацію суспільства? На сторінці 202 параграфів 47-48 подається завдання: Підтвердіть фактами або спростуйте слушність твердження: «Масштаби репресій десятикратно зросли якраз після прийняття «найдемократичнішої у світі» Конституції» [7, с.202].

Позитивною стороною даного підручнику є те, що тема подана у відповідності до профільного рівня де автори висвітлюють основні етапи та наслідки прийняття конституцій УСРР, акцентуючи увагу на ключових історичних подіях. Конституційний процес аналізується через призму тогочасних суспільних і політичних змін, зокрема впливу революційних подій, громадянської війни, політики централізації СРСР, сталінських репресій. Матеріал написаний доступною мовою, що відповідає рівню розуміння учнів 10 класу.

Недостатньою стороною даного підручнику є те, що виклад теми недостатньо глибокий. Зокрема, у підручнику бракує детального аналізу конкретних статей конституцій УСРР та УРСР їх реального впливу на

суспільно-політичне життя. Хоча у підручнику згадуються репресії сталінської епохи, не акцентується, як саме ці репресії формували конституційний процес і впливали на суспільство. Матеріал подано у формі констатації фактів. Відсутній простір для критичного аналізу, що обмежує можливості учнів самостійно оцінити, як конституції використовувалися як інструмент централізації та контролю.

Щодо рекомендації по вдосконаленню було б корисно включити порівняння конституцій 1919, 1929 і 1937 років, щоб показати еволюцію політичного устрою в УСРР і посилення залежності від центральної влади в СРСР. Використання джерел та цитат із текстів конституцій допомогло б показати, як проголошені права та свободи не відповідали реальності через політику репресій і централізації.

Аналіз педагогічного досвіду вчителів щодо викладання теми «Конституційний процес в Україні (1919–1937 рр.)» вимагає оцінки методів, підходів, а також можливих проблем, які виникають під час навчання цієї теми в школах.

Так, вчитель історії та права КЗ «Золотинська санаторна школа Черкаської обласної ради» Базар'я Оксана Миколаївна на практичне заняття до теми «Конституція УРСР 1937 року: основні положення та їх практичне втілення» [5] знайомить учнів з Конституцією УРСР 1937 року, активно використовує візуальні джерела (зображення, карти, схеми), щоб допомогти учням краще зрозуміти складні історичні процеси та основні положення Конституції. За допомогою таких джерел учні можуть зрозуміти як виглядала політична реальність того часу, а також порівняти текстові положення Конституції з фактичним втіленням цих норм у житті. Щодо методу роботи з історичними джерелами, то учням пропонуються документи, спогади, свідчення про політичні репресії, виконання статей Конституції, що дозволяє створити більш повну картину того, як реалізовувались права та обов'язки громадян в реальному житті. Практичними завданнями у цих

книгах є створення таблиці історичних подій за датами або доповіді про певну історичну подію чи діяча.

Також авторка зазначила роботу з джерелами та ставить питання:

- Визначте, які права та обов'язки мали громадяни УРСР?
- Які права людини, на вашу думку, порушувались?
- Які особи визнавались ворогами народу за Конституцією?

Таким чином, методи та прийоми, які використовує Оксана Миколаївна, допомагають учням не лише засвоїти фактичний матеріал, але й глибше зрозуміти зв'язок між юридичними нормами та їхнім практичним застосуванням у тоталітарному суспільстві.

Вчителем історії КЗ «Пасічанська гімназія» Харківської області, Зміївського району, Першотравневе Вистороп Тетяною Василівною запропонована розробка уроку на тему: «Політичні процеси 1920-х - початку 1930-х років. Великий терор. Конституція УРСР» [6], метою є визначити особливості великого терору в Україні; розкрити основні положення Сталінської Конституції 1937 р.; аналізувати перебіг та наслідки сталінських репресій; розвивати увагу, пам'ять, мислення, вміння аналізувати та робити висновки, висловлювати власні судження; удосконалювати навички роботи з історичними джерелами; вміння працювати в парах; виховувати повагу до історичного минулого України. Важливим аспектом цього уроку є розкриття змісту «Сталінської Конституції» та вивчення її реального впровадження в життя, що дозволяє учням оцінити не лише теоретичну частину документа, але й політичні репресії та порушення прав людини, які супроводжували цей період.

Досить ефективним є метод навчання в групах або парах. Вчитель розподіляє учнів на пари, щоб проаналізувати наслідки політичних репресій 1930-х рр. і ставить такі завдання:

- Оберіть кілька тверджень про наслідки політичних репресій та на їх основі аргументуйте відповідь на питання:

- Чому внаслідок масових репресій деформацій зазнало все суспільство?

Оксана Миколаївна, застосовує такий метод порівняння основних положень Конституції 1937 року, аналіз того, як політичні реалії змінювались і як це відображається в законодавстві. Також вона використовує інноваційні методи та технології, які сприяють залученню учнів до активного і глибокого пізнання з допомогою мультимедійної презентація та відеоролика. Це дозволяє зробити матеріал більш наочним і доступним.

Викладачем історії та географії Харківської області, Богодухівського району, Краснокутск Хижняк Наталії Анатоліївни запропонована розробка уроку всесвітньої історії на тему «Суспільно-політичне життя. Масові репресії. Конституція 1937 р.» [33], де метою ознайомити учнів із масштабами масових репресій, застосовує метод наочності роботою зі схемами. Пропонує проаналізувати основний зміст Конституція 1936 року СРСР. Робить підбиття підсумків уроку зазначаючи, що Сталінська модернізація суттєво вплинула на суспільно-політичне життя республіки. Змінилася соціальна структура населення, зросла кількість пролетаріату, сформувалася соціалістична інтелігенція. У результаті репресій утвердилася необмежена влада Й. Сталіна. Для домашнього завдання вчителем історії вибрано створити ментальну карту до теми уроку. Створити кросворд до теми уроку. Підготувати реферат на тему: «Українська культура в 1930-х роки».

Проаналізувавши методику викладання вчителів різних шкіл варто відзначити, що вчителі в старших класах приділяють увагу більше Конституціям СРСР 1936 року та УРСР 1937 року та пропонують метод аналізу документів, що є важливим у навчання історії, використовують аналіз відеоматеріалів, застосовують метод наочності схеми та таблиці, а також використовують інформаційно-комунікаційні технології, що є сучасним і ефективним способом підвищити зацікавленість учнів і зробити навчальний процес інтерактивним та наочним.

3.2. Методика вивчення теми «Конституційний процес у радянській Україні (1919 - 1937 рр.)» засобами сучасної історичної освіти

Використання першоджерел (тексти Конституцій 1919, 1929 та 1937 років) є ключовим елементом у сучасній історичній освіті. Учні можуть працювати з уривками цих документів, аналізуючи їх структуру, основні положення та зміни, внесені в кожную редакцію. Важливим є також аналіз історичних контекстів, що вплинули на зміст кожної Конституції.

Сучасна методика передбачає застосування цифрових ресурсів для вивчення історії. Викладач може запропонувати учням використовувати інтерактивні онлайн-платформи, де можна переглядати документи, історичні карти, фото та відеоматеріали. Це дозволяє зробити навчання більш інтерактивним та залученим. Обговорення у форматі дебатів або круглих столів може бути ефективним методом для того, щоб учні розвивали навички аргументації. Наприклад, одна група учнів може досліджувати переваги конституційних змін, а інша - недоліки та вплив на життя населення. Таку та подібну методику можна продемонструвати на прикладі конспекту уроку на тему «Конституційний процес у Радянській Україні (1919–1937 рр.)» у 10 класі:

Тема: Викладання теми «Конституційний процес у Радянській Україні (1919–1937 рр.)»

Мета уроку:

Навчальна: Розкрити суть і значення конституційних змін у Радянській Україні, зокрема прийняття Конституцій 1919, 1929 і 1937 рр.; пояснити зв'язок між політикою Радянського Союзу, ідеологією комуністичної партії та положеннями радянських конституцій.

Розвивальна: Використання джерел, документів, порівняння різних етапів розвитку конституційного процесу допомагає розвивати аналітичні навички та вміння працювати з історичними матеріалами.

Виховна: Аналіз конституційних змін у контексті тоталітарної влади та порушень прав людини сприяє розвитку почуття відповідальності за майбутнє країни, усвідомлення важливості захисту прав та свобод.

Тип уроку: формування нових знань, розвитку умінь та навичок.

Методи, використані на уроці: евристичний, пошуково – дослідницький.

Обладнання: історичні мапи, опорна схема або таблиця, модельна програма, відеоролик підручник: Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / О.І.Пометун, Н.М.Гупан. К. : УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.: презентація – Методика викладання теми “Конституційний процес в Радянській Україні (1919 - 1937 рр.) в шкільній історичній всесвітня історія, правознавство.

Після цього уроку учні зможуть: описати основні етапи конституційного процесу в Радянській Україні (1919–1937 рр.); пояснити, чому Конституції того часу не відображали реальну політичну ситуацію в Україні; аналізувати вплив конституційних змін на розвиток радянської України; оцінити роль і значення Конституцій 1919 та 1936 років в історії радянської України.

Структура уроку - 45 хв.

I. Організаційний момент(1 хв.)

II. Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів (2 хв.)

III. Мотивація навчальної діяльності (2 хв.)

IV. Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.(4 хв.);

V. Вивчення нового матеріалу. (26 хв.);

VI. Осмислення, закріплення нових знань та умінь учнів. (6хв.);

VII. Підбиття підсумків уроку: (1 хв.);

VIII. Домашнє завдання: (3хв.);

Хід уроку

Етап заняття	Діяльність вчителя	Передбачена діяльність учнів
I.Організаційний момент	Вітання, перевірка присутніх/відсутніх учнів, створення сприятливої атмосфери для початку уроку.	Перевірка готовності до уроку.
II.Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів	Чи могли Конституції Радянської України гарантувати реальні права? Які політичні сили брали участь у встановленні радянської влади в Україні? Коли утворено СРСР і як це вплинуло на УСРР?	Учні відповідають на питання за допомогою уявного мікрофона.
III. Мотивація навчальної діяльності	Вчитель: Термін «конституція» у різні часи використовувався в різних значеннях. Вважається, що слово constitution як нормативно-правовий термін вперше почало вживатися в актах Давнього Риму (вони починалися зі словосполучення «Rem Publicus Constituere...»), що означає - «Римський народ установлює...» - у цьому випадку «римський народ» - як офіційна назва держави).	Учні уважно слухають вчителя.
IV. Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.	Дорогі учні! Сьогодні ми вирушимо в історичну подорож, щоб дізнатися, як створювалася та змінювалася радянська модель держави в Україні в період 1919–1937 років. Наш урок має назву:	Учні слухають і дивляться відео

	<p>"Конституційні зміни в УСРР: пошук моделі радянської держави." Ми з вами розглянемо ключові моменти прийняття Конституцій 1919, 1929 та 1937 років, а також з'ясуємо, як вони вплинули на розвиток суспільства та державного устрою. Перегляд відеоролику. https://www.youtube.com/watch?v=u9yLORs4qxQ</p>	
<p>V. Вивчення нового матеріалу.</p>	<p>"Конституційні зміни в УСРР: пошук моделі радянської держави" Ключові моменти прийняття Конституцій УСРР: Конституція 1919 року: Контекст: Прийнята в умовах громадянської війни та встановлення радянської влади. Основні положення: Закріплювала диктатуру пролетаріату, влада належала радам робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Вплив на суспільство: Формування базових органів радянської влади, відсутність приватної власності, посилення контролю над економікою та політичним життям. Конституція 1929 року: Контекст: Період НЕПу та перехід до централізації влади в умовах індустріалізації та колективізації. Основні положення: Посилення ролі центральної влади, формування планової економіки, обмеження автономії національних утворень. Вплив на суспільство: Активізація</p>	<p>Учні записують у зошити дату та тему уроку.</p>

	<p>репресивних заходів щодо селянства, встановлення однопартійної системи та посилення державного контролю.</p> <p>Конституція 1937 року: Контекст: Завершення централізації влади в СРСР, Сталінська епоха, репресії.</p> <p>Основні положення: Проголошення загального виборчого права, формальна рівність громадян, конституційне закріплення керівної ролі комуністичної партії.</p> <p>Вплив на суспільство: Конституція декларувала права та свободи, проте в реальності права були обмежені. Посилення ролі репресивних органів та централізованого управління. Кожна з цих Конституцій відображала певний етап розвитку радянської ідеології та державного устрою. Вони демонструють поступове посилення державного контролю над усіма аспектами суспільного життя, що вплинуло на подальший хід історії України.</p>	
<p>VI. Осмислення, закріплення нових знань та умінь учнів.</p>	<p>Вчитель: Порівняйте основні положення уривків конституційних документів, визначити ключові ідеї та зробити висновки щодо розвитку державності в цей період.</p> <p>Уривки для аналізу: Уривок з Конституції УСРР 1919 року "Уся влада в Українській Соціалістичній Радянській</p>	<p>Орієнтовні відповіді учнів: Обидві конституції підкреслюють, що влада належить трудящим, але в Конституції 1937 року</p>

	Республіці належить трудящим міста і села в особі їхніх Рад депутатів. Уривок з Конституції УСРР 1937 року: "Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістичною державою робітників і селян, побудованою на основі диктатури пролетаріату." Як визначається джерело влади в обох документах?	акцент робиться на "диктатурі пролетаріату", що свідчить про зміцнення централізації влади.
VII. Підбиття підсумків уроку:	А тепер, щоб закріпити знання пройдемо тест. https://learningapps.org/watch?v=pb7gctd8n24	Відповіді учнів.
VIII. Домашнє завдання	Напишіть есе "Як зміни в Конституціях УСРР (1919, 1929, 1937 років) вплинули на права та свободи громадян?"	

Отже, використання мультимедійної продукції (презентацій та відеоматеріалу) здатне візуалізувати історичні події. Використання уривків замість повних текстів дає можливість учням зосередитися на ключових аспектах ідеології та політичних змін.

На нашу думку найбільш ефективними є інтерактивні методи навчання які передбачають групову роботу, аналіз конкретних історій і ситуацій з максимальним залученням учнів до роботи, де вчитель виступає в ролі фасилітатора навчально-виховного процесу. Характерною ознакою вивчення теми є використання можливостей джерельної бази, а саме організація роботи учнів з офіційними документами 20 – 30-х рр. Запропонована нами розробка уроку

передбачає використання інтерактивних методів організації навчання, та якісний підбір теоретичного матеріалу, за допомогою чого можна досягти поставленої навчально-виховної мети.

Висновки до 3 розділу

Таким чином Для вивчення теми «Конституційний процес у Радянській Україні (1919 – 1937 рр.) у шкільній історичній освіті» ефективними є інформаційно-комунікаційні засоби навчання, такі як електронні підручники, відеоматеріали.

Отже, використання презентацій, мультимедійних матеріалів та анімацій, документальних фільмів допомагає візуалізувати інформацію та спростити складні теми. Робить навчання історії більш практичним і захоплюючим. Це особливо корисно для вивчення історичних процесів, коли важливо зрозуміти контекст подій, етапи розвитку або зміни в суспільстві. Активна участь учнів, також є важливими для ефективного засвоєння матеріалу робота з оригінальними історичними текстами Конституцій є аналіз та порівняння текстів Конституцій.

ВИСНОВКИ

Аналіз стану наукової розробки проблеми конституційного процесу в Радянській Україні 1919–1937 рр. потребує комплексного підходу, що включає огляд історіографії, джерел та наукових підходів, які використовувалися для дослідження цієї теми. Оскільки радянська конституція і радянське право були частиною складної політичної реальності тоталітарного режиму, питання конституційного процесу стали об'єктом різних наукових досліджень, зокрема в контексті розвитку радянської державності, прав людини та централізації влади.

Конституція УСРР 1919 року відіграла ключову роль як юридичне підґрунтя для подальшого законотворення в Україні в радянський період, закріплювала існування Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів як основного органу влади в УСРР. Це означало, що влада в країні належала не парламенту чи уряду, а безпосередньо трудящим, через органи рад. Конституція юридично закріпила принцип диктатури пролетаріату, і саме цей принцип став основою для подальших законів, які зміцнювали позиції більшовицької партії і централізували владу в руках партійних структур. Хоча вона формально визнавала принципи народовладдя, на практиці вона легітимізувала централізацію влади в руках більшовицької партії, що забезпечувало зміцнення авторитарного політичного режиму. Конституція стала основою для розвитку радянського законодавства в Україні, але вона також обмежувала можливості для політичної свободи, оскільки вся влада в країні була підпорядкована партії, а права громадян були значною мірою декларативними, не враховуючи реальних політичних процесів того часу.

Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 року була в основному повторенням попередньої, 1919 року, з деякими змінами, що відображали процес стабілізації радянської влади в Україні. Вона ще більше

закріплювала роль рад як основних органів влади, але вже в рамках процесу більш глибокої інтеграції України в систему СРСР. Конституція 1937 року стала важливим етапом у юридичному оформленні сталінського тоталітарного режиму в Україні. Вона відображала політичну і правову реальність, де вся влада була зосереджена в руках партії, а формальні демократичні інститути використовувалися для легітимізації диктату партії. Конституції 1929 і 1937 років, хоча й мали декларативні положення щодо прав людини і громадянина, стали лише формальними інструментами для легітимізації сталінського режиму, який застосовував масові репресії та централізацію влади для збереження контролю над країною. Ці конституції стали основою для правової легітимізації авторитарного політичного режиму, який активно використовував юридичні інструменти для зміцнення своєї влади та придушення будь-якої опозиції.

Аналіз документів, робота з історичними джерелами, конституціями є важливими для розуміння теми. Презентація, мультимедійні засоби навчання, історичні карти, таблиці для ілюстрації використовуються задля зручного засвоєння матеріалу. Також важливо залучати учнів до роботи в групах для глибшого аналізу різних аспектів конституційного процесу. Ці методичні рекомендації допоможуть вчителю організувати ефективне навчання, стимулювати інтерес учнів до історії та розвитку правової системи в Україні, сприяти розвитку критичного мислення і вмінню аналізувати історичні події.

Загалом, тема конституційного процесу в Радянській Україні є ключовою для розуміння політичних і соціальних змін, що відбулися в країні на початку ХХ століття. Вона сприяє розвитку критичного аналізу історії та усвідомленню учнями важливості конституційних прав та свобод в сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранчук А. В. Особливості конституційного процесу в УРСР. Літописець: Збірник V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правалюдності: історичний вимір і сучасні тенденції» (м. Житомир, 7 грудня 2017 року) (13). с. 215-218. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/29305/> (Дата звернення 22.11.2024)
2. Белов, Д. М. Конституційний процес в Україні: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія: Міжнародні відносини. Ужгород. 2007. Вип. 1. С. 125 – 129. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/65150> (Дата звернення 12.11.2024)
3. Бучин М. А. Особливості дотримання демократичних принципів виборів під час позачергових президентських та парламентських виборів 2014 р. в Україні. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 48 - 54.
4. Багмет М.О., Ємельянов В.М. Історія та практика державного управління і місцевого самоврядування в Україні. II том. Миколаїв. 2006. 292 с.
5. Базар'я О. М. Матеріали до практичного заняття з курсу «Історія: Україна і світ», 10 клас.
URL: <https://naurok.com.ua/praktichne-zanyattya-konstituciya-ursr-1937-roku-osnovni-p-olozhennya-ta-h-praktichne-vtilennya-117881.html> (Дата звернення 02.11.2024)
6. Вистороп Т. В. Політичні процеси 1920-х – початку 1930-х років. Великий терор. Конституція УРСР. Урок. URL: <https://naurok.com.ua/urok-politichni-procesi-1920-h-pochatku-1930-h-rokiv-velikiy-teror-konstituciya-ursr-100430.html> (Дата звернення 11.11.2024).

7. Власов В. С., Кульчицький С. В., Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. – 304 с.
8. Гончаренко В.Д. Конституція Української РСР 1937 р. *Вісник Академії правових наук України: збірник наукових праць*. 2012. № 2. С. 75 – 83.
9. Гончаренко В. Нормативні акти, які регулювали діяльність вищих органів влади України в період нової економічної політики (1921–1929). *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4 (79). 2014. С. 37-48.
10. Гончаренко В. Конституційне будівництво в Україні за часів нової економічної політики (1921–1929 рр.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2. С. 17–26.
11. Гончаренко В. Виборчі права громадян за Конституцією УРСР 1937 р. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 93–101.
12. Дудченко О.С. Конституційно-правові засади створення та функціонування народних комісаріатів УСРР у другій половині 1920-Х рр. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/4/tom_1/6.pdf (Дата звернення 09.11.2024)
13. Енциклопедія історії України: Т. 5. Інститут історії України. Київ. Видавництво «Наукова думка», 2008. 568с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsiya_Usrr_1919 (Дата звернення 22.11.2024)
14. Єфіменко Геннадій. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. [монографія]. Київ, Інститут історії України, 2012. 367с.
15. Історія та культура України: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях). за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 480с.
16. Кульчицький В. С. Історія держави і права України. Академічний курс: підручник. Львів: Ін юре, 2007. 289с.
17. Історія: Україна і світ. (інтегрований курс). 10 - 11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ. 2022. 64 с.

18. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні. навч. посібник. Полтава. 2020. 217с.
19. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (березень 1919 р.). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (Дата звернення 15.11.2024)
20. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, затверджена XI Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійський депутатів 15 травня 1929 року. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html> (Дата звернення 06.11.2024)
21. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, затверджена XIV Українським З'їздом Рад 30 січня 1937 року. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (Дата звернення 05.11.2024)
22. Кононенко В., Пилипенко Т. Конституційне будівництво в Україні на етапі утвердження комуністичного тоталітарного режиму (1919–1937 рр.). Вісник 59 Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2021. Вип. 1 (93). С. 34–43.
23. Ковтуняк В. Особливості співвідношення конституційного процесу та внесення змін до конституції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. ДВНЗ «УжНУ». Ужгород. 2022. №2. С. 70-73. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261619/258042> (Дата звернення 15.11.2024)
24. Лабенська Л. Л., Конституційний процес: основні види та зміст. *Правова позиція*. 2016. № 2. С. 176 – 183. Політологічний словник / автори-укладачі: д.іст.н., проф. кафедри історії України та філософії ВНАУ Левчук К.І.; к.іст.н., доц. кафедри історії України та філософії Богатчук С.С. Вінниця, 2015 р., 40 с.
25. Політологічний словник / автори-укладачі: д.іст.н., проф. кафедри історії України та філософії ВНАУ Левчук К.І.; к.іст.н., доц. кафедри історії України та філософії Богатчук С.С. Вінниця, 2015 р., 40 с.
26. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: *Матеріали*

Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. Київ. Інститут історії України., 2013. – 456 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008889> (Дата звернення 12.10.2024)

27. Програма Історія України 10-11 класи для загальноосвітніх навчальних закладів профільного рівня. URL: <https://docs.google.com/document/d/1Z85X7s-qimuJfZEz3DhUCYN-F0YMR5Je/edit> (Дата звернення 15.11.2024)

28. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К.:Генеза, 2006. -328 с.

29. Печеніна Н. А., Тарасов А. В., Яшин В. О. Курсова робота з історії: Навчально-методичні рекомендації для студентів спеціальності «Історія» денної та заочної форм навчання. Кривий Ріг, 2017. 68 с.

30. Проект Конституції (Основного Закону) Української Соціалістичної Радянської Республіки, поданий на затвердження XI Всеукраїнського з'їзду Рад. 1929 р. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 5, спр. 5, арк. 57. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Constitution/2/index.php?64#photo> (Дата звернення 17.11.2024)

31. Речицький В. В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. Харків: Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. 264 с.

32. Роскошний І. В. Історичні передумови становлення та розвитку конституційно-правових відносин людини і держави в умовах інформаційного суспільства. С. 114–122. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/723>

33. Хижняк Н. А. Розробка уроку з всесвітньої історії на тему «Суспільно-політичне життя. Масові репресії. Конституція 1937 р. URL: <https://naurok.com.ua/rozrobka-uroku-z-vsesvitno-istori-na-temu-suspilno-polit-i-chne-zhittya-masovi-represi-konstituciya-1937-r-400955.html> (Дата звернення 22.11.2024)

34. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія Української Конституції України. Київ, 1993. 187 с.
35. Спінчевська О.М. Конституційний юрисдикційний процес в Україні:сучасний стан та перспективи удосконалення: монографія. Київ: КНТ, 2022. 246 с. URL: <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyuu-yurysdykciyuuu-proces-v-ukrayini-suchasnyu-stand-ta-perspektyvu-udoshkonalennya> (Дата звернення 14.11.2024)
36. Шевченко А. Є., Січова О. О. Порівняльно-правовий аналіз захисту прав і свобод громадян за конституціями УРСР 1937 та 1978 рр. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2017. Вип.4-5 (8-9). С. 19–23.
37. Шемшученко Ю. С., Батанов О. В., Крусян А. Р. Конституційний процес України та світовий досвід конституціоналізму: монографія. Київ. Видавництво «Юридична думка», 2014. 262 с.
38. Яковлєв А. А. Конституційні акти початку ХХ століття в історії конституційного процесу в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 96–106.
39. Яковлєв А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації : дис д-ра юрид. наук [12.00.02] / Національний університет «Острозька академія», Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. URL:<https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyuu-proces-v-ukrayini-teoretychni-i-praktychni-aspekty-realizaciyi-dysertaciya> (Дата звернення 12.11.2024)

